

ЗА РУБЕЖЕМ

УДК37.018 (430) : 37 (477)

I. М. ГРЕЧНН

ЕКСТРАНОЛЯЦІЯ НІМЕЦЬКОГО ДОСВІДУ З ПІДГОТОВКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДИ ДО БАТЬКІВСТВА В ОСВІТНЮ СИСТЕМУ УКРАЇНИ

Розкрита специфіка сучасної німецької системи підготовки учнівської молоді до відповідального батьківства. Висвітлені основні принципи та підходи щодо формування батьківських компетенцій в учнів, методи інтерактивного навчання, роль медіа-освіти у підготовці та специфіка використання навчальних програм у просвітницькій роботі. Показані шляхи впровадження ефективних навчально-освітніх технологій зарубіжного досвіду з батьківства у національну школу.

Ключові слова: відповідальне батьківство, німецька система підготовки до батьківства, німецький досвід, формування батьківських компетенцій.

Н. М. ГРЕЧНН

ЭКСТРАНОЛЯЦИЯ НЕМЕЦКОГО ОПЫТА С ПОДГОТОВКИ УЧЕНИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ К РОДИТЕЛЬСТВУ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ СИСТЕМУ УКРАИНЫ

Раскрыта специфика современной немецкой системы подготовки учащейся молодежи к ответственному родительству. Освещены основные принципы и подходы к формированию родительских компетенций в учеников, методы интерактивного, роль медиа-образования в подготовке и специфика использования учебных программ в просветительской работе. Показаны пути внедрения эффективных учебных технологий зарубежного опыта по проблеме родительства в национальную школу.

Ключевые слова: ответственное родительство, немецкая система подготовки к родительству, немецкий опыт, формирование родительских компетенций.

I. M. HRECHYN

EXTRAPOLATION OF GERMAN EXPERIENCE OF PREPARATION OF STUDENTS TO PATERNITY INTO EDUCATIONAL SYSTEM OF UKRAINE

The specificity of the modern German system of preparation of students to responsible paternity is exposed. The basic principles and approaches concerning formation of paternal competence of students, methods of interactive , role of mediaeducation in preparation and specificity of on-line tutorials usage in elucidative workare explained. The ways of implementation of educational technologies of parenthood patterns of foreign experience into national school are shown.

Keywords: responsible parenting, German system of preparation to paternity, German experience, forming of paternal competence.

В умовах глобалізації особливої значущості в європейському полікультурному освітньому просторі набувають крос-культурні дослідження зарубіжного досвіду з

культурогенези батьківства та підготовки молоді до батьківства, що зумовлено світовою економічною та демографічною кризою, погіршенням репродуктивного здоров'я населення взагалі та молоді зокрема, знеціненням родинних цінностей, зростанням неповних сімей, девіантного батьківства та материнства, жорстокого поводження з дітьми тощо. Якість батьківсько-дитячої взаємодії, усвідомлене виконання батьківських ролей молодим поколінням визначають стан розвитку суспільства, виховний потенціал інституту майбутньої сім'ї та психологічне здоров'я особистості.

Аналіз зарубіжного досвіду з підготовки учнівської молоді до сімейного життя та батьківства свідчить, що в сучасному світі не існує єдиної уніфікованої моделі підготовки молоді до виконання у майбутньому батьківських ролей, домінує вузька спеціалізація і несистемний характер роботи школи з цієї проблеми, що зумовлює важливість її дослідження. Розгляд пропедевтичної підготовки молоді до батьківства в стінах школи в контексті компетентнісної парадигми передбачає вивчення проблеми та адаптацію навчально-виховних практик зарубіжного досвіду в національну школу.

Це зумовило **мету статті** – висвітлення підготовки учнівської молоді до виконання батьківських обов'язків у Німеччині та екстраполяція прогресивних ідей німецького досвіду у вітчизняну систему освіти.

Батьківству як соціальному та психолого-педагогічному феномену присвячені праці українських (Т. Алексеєнко, І. Братусь, Н. Гусак, Т. Говорун, О. Кізь, О. Кікінежді, В. Кравець, Д. Луцик, Л. Яценко й ін.) і німецьких вчених (Р. Еггерса, Н. Ключе, Б. Швенке та ін.). Специфіка та напрямки німецької системи прокреативної підготовки учнівської молоді відображені в працях А. Гопфа, П. Мільгоффера та інших науковців. Теоретичні засади підготовки сучасних дівчат та юнаків до відповідального батьківства розроблені У. фон Аппеном та М. Р. Текстором. Питання моніторингу впровадження в систему освіти шкільних навчальних програм з підготовки учнів до батьківства висвітлені в працях К. Баха, А. Гільгерс та Ц. Шірсмманна.

Батьківство як інтегративне соціально-педагогічне явище вчені визначають як сукупність ціннісних орієнтацій, установок і очікувань, батьківських почуттів, позицій, відповідальності і стилів сімейного виховання, формування яких перебуває під впливом культурних моделей батьківської поведінки [1], [4], [5]. Німецький психолог Б. Каліцкі акцентує серед найважливіших характеристик батьківства на комплексності та соціальній детермінованості даного феномену [4, с. 168].

У Німеччині існують різні моделі батьківства/материнства, які в різні історичні періоди і в різних соціокультурних ситуаціях мали свої особливості. У контексті соціальної сімейної політики держава приділяє значну увагу захисту дитинства та материнства, спрямованому перш за все на турботу про здоров'я матері та дитини|дитяти| за рахунок перерозподілу доходів на користь сімей із|із| дітьми, як правило, з|із| акцентом на їх кількість. Сімейна політика Німеччини орієнтована насамперед на традиційну модель родини та обмежене втручання держави в сімейне життя, хоча характерною тенденцією сьогодні є перехід до більш шпрокої підтримки всіх типів сімей з боку держави. Сучасна Німеччина є яскравим прикладом реалізації концепції сімейно-орієнтованої політики, побудованої за принципом гендерної рівності (Gender Mainstreaming), згідно з яким впроваджується гнучка, цілеспрямована та обґрунтована підтримка сімейних та батьківських обов'язків працівникам незалежно від їх статі [6, с. 360].

Підготовка німецької молоді до виконання батьківських обов'язків має законодавчу базу, оскільки ґрунтується на законі про надання допомоги дітям та молоді відповідно до § 16 Соціального кодексу VIII (Sozialgesetzbuch) Німеччини під заголовком «Сприяння вихованню у сім'ї» [9]. Поряд із Соціальним кодексом VIII Німеччини існують адміністративні приписи земельних міністерств щодо сприяння підготовці молоді до батьківства, а також федеральні закони про освіту для подальшого навчання дорослих як важливої основи становлення молоді сім'ї (неперервна освіта).

Просвітницька робота з батьківства у Німеччині побудована на засадах: систематичної професійної підготовки вчителів та їх сертифікації з правом викладання курсу з батьківства, забезпечення методичними матеріалами, посібниками; розробки моніторингу оцінювання знань учнівства з даних курсів; поширення інформації для молодих сімей та молоді через Інтернет

(сайти, відео, веб-логи); корекція програм відповідно до місцевих особливостей та індивідуальних потреб шкіл, федеральних земель тощо [8, с. 145].

Аналіз директивних документів й навчальних планів міністерства освіти і культури ФРН показав, що підготовка до шлюбу, сім'ї та майбутніх батьківських ролей є складовою навчальних планів зі статевого виховання і включає наступні блоки: формування в учнів уявлень про відповідальне батьківство, розвиток поваги до інших та самоповаги, ознайомлення з основами перинатальної педагогіки та психології.

Федеральне міністерство надає самостійне право школам впрішувати на місцях, як і де проводити викладання курсів з підготовки до батьківства. Ці варіативні курси є локальними, не підлягають державному оцінюванню; у всіх федеральних землях місцеві школи самостійно вирішують кількість навчальних годин чи кількість модулів, необхідних для підготовки до батьківства [8, с. 256]. Навчальні шкільні програми розроблені як для самостійних курсів, так і є модульним варіантом в обов'язкових дисциплінах. Зокрема, деякі теми викладаються під час вивчення біології, етики, природознавства, країнознавства, історії, релігії, соціології та ін. За структурою програми з підготовки до батьківства поділяються на обов'язкові та варіативні. Існують також інтегровані курси, які можна проводити в навчальній та позашкільній роботі, громадських установах, молодіжних організаціях тощо. Переважно такі курси читають кваліфіковані фахівці – ліцензовані вчителі.

Зазначимо, що система підготовки до батьківства в Україні знаходиться на стадії започаткування, тоді як німецька наука (Г. Айхгофф, І. Дексль, Л. Кляйншмідт, М. Р. Текстор, В. Е. Фтенакіс та ін.) напрацювала значний досвід щодо розробки методологічних засад прокреативної підготовки учнівської молоді [8, с. 67]. Серед основних напрямків системи підготовки молоді до виконання майбутніх батьківських ролей у ФРН відзначимо:

- формування морально-психологічної готовності учнівства до виконання батьківських функцій в стінах школи (програми «Відповідальне батьківство і народження дитини», «Час на роздуми про дітей», «Сильні батьки – сильні діти» тощо);
- ознайомлення з основами перинатальної педагогіки та психології;
- розшпрення занять з відповідального батьківства залученням батьків у навчально-виховний процес школи;
- інформаційна підтримка школи і сім'ї, роль ЗМІ у формуванні особистості майбутнього батька чи матері;
- впровадження статево-просвітницької роботи у дошкільні навчальні заклади як складової прокреативної підготовки;
- створення мережі навчальних центрів на курсах підвищення кваліфікації вчителів в умовах безперервної освіти;
- впровадження мас-медійних та інформаційно-комунікативних технологій у підготовку студентів та перепідготовку педагогів;
- розшпрення соціальної мережі комплексних освітніх програм з підготовки учнівської молоді до батьківства (діяльність громадських організацій, народних університетів, церковних громад, центрів соціальних служб для молоді, консультаційних центрів тощо);
- просвітницькі акції благодійних та громадських організацій, різного роду центрів та об'єднань, фондів для молоді з особливими потребами, «груп ризику» тощо.

Як показав аналіз системи підготовки учнівської молоді до батьківства у Німеччині, просвітницька діяльність є ефективною за умови дотримання певних принципів її реалізації, зокрема: об'єктивності, наукового пояснення фактичного матеріалу, вмиле поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів, повагою до особистості учнів, розумною вимогливістю до них, відповідністю віковим можливостям, врахування особистого життєвого досвіду, систематичності та послідовності, позитивного ставлення до проявів сексуальності, прпродовідповідності тощо [3, с. 34].

Як правило, структура академічних навчальних програм («Навички раннього виховання дітей» (Саксонія-Ангальт, Тюрінгія), «Сильні батьки – сильні діти» (Гамбург, Шлезвіг-Гольштейн), «Формування усвідомленого батьківства» (Баварія, Гессен), «Час на роздуми про дітей» (Баден-Вюртемберг, Бремен)) включає освітні, виховні та оздоровчі цілі, що відповідає віковим запитам та насущним потребам учнівської молоді. Так, освітня ціль полягає у набутті ними знань про основи перинатальної культури (фізіологічні механізми дітонародження, особливості режиму і харчування, виконання правил гігієни під час вагітності, пологів і в

післяпологовий період, правилах догляду за дитиною у ранній період тощо). Виховною метою програм є виховання ставлення до рідних людей та розвиток почуття материнства/батьківства через формування духовного зв'язку між батьками і ще ненародженою дитиною. Оздоровчі цілі програм передбачають валеологічні знання та оцінку стану здоров'я юнаками і дівчатами, ведення здорового способу життя. Широко використовують на тематичних заняттях наочні матеріали (книги, ілюстрації, планшети, муляжі, плакати) та засоби медіа-освіти (кіно- та відеофільми).

Значний інтерес представляють наступні навчальні програми, які слід запровадити у національну школу. Програма «ЕФЕКТ – навчання вихованню у сім'ї», спрямована на молодших школярів, які на заняттях в інтерактивній грі обмінюються своїми почуттями та навчаються безконфліктному спілкуванню, подоланню перешкод у дитячо-батьківських стосунках. Метою тренінгу є зменшення проблемних ситуацій у взаємодії дітей з батьками та позитивного впрішення конфліктних ситуацій. Метою програми для юнацтва «Відповідальне батьківство і народження дитини» є усвідомлення учнями цінностей батьківства та відповідального ставлення до виконання батьківських ролей, набуття знань про дитячий розвиток і обов'язків, розвиток практичних умінь та навичок у догляді за дітьми. Серед завдань програми: допомога тінейджерам в оволодінні навичками самовиховання, навчінні догляду за дитиною; вдосконалення вміння учнів у впрішенні життєвих проблем та конфліктних ситуацій. Проектна технологія «Час на роздуми про дітей» надає реальні можливості для дівчат та хлопців проживання чотирьох днів з правдоподібним «імітатором немовляти». Його потреби є ідентичні потребам справжнього немовляти. При цьому мова йде про життєвосконструйовані ляльки, котрі хочуть, щоб їх годували, пеленали й заспокоювали, вони можуть задоволено гикати, кашляти або відригувати. Такий проект імітації батьківства, запрограмований на цілодобовий догляд, є близьким до реального. Метою даного проекту поряд із запобіганням небажаних вагітностей, усвідомлення підлітками щоденних батьківських обов'язків, є також попередження жорсткого ставлення до дитини. Крім того, дана навчальна програма включає теми дитячого здоров'я, безпеки життєдіяльності, стилів виховання тощо.

Особлива роль у підготовці учнівської молоді до виконання батьківських обов'язків в Німеччині належить дошкільним закладам, оскільки складовою підготовки дітей до сімейного життя та батьківства є статеve виховання. Німецькі вчені Ш. Аманн та З. Цінсер у 2004 р. розробили медіа-пакет для ДНЗ під назвою «Відкрити, бачити, відчувати!», який є навчально-методичною розробкою, унікальною медіа-технологією, спрямованою на проведення статевого виховання і підготовки до майбутнього батьківства у дошкільних навчальних закладах країни. Дана технологія містить як матеріали для вихователів, так і для дітей з багатьма креативними ідеями та інноваційними методами для ігор, а також є засобом самореалізації особистості, інструментом індивідуальної творчості, що стимулює дитину краще пізнати саму себе, дізнатися про відмінності у будові статевих органів чоловіка та жінки та їх фізіологічних процесах, проявити свою індивідуальність, ознайомитися із сексуальністю, народженням дитини та знайти відповіді на запитання: «Що таке кохання, шлюб, вагітність і народження дитини, які є фактори забезпечення успішного дитячого розвитку?».

Досвід застосування подібних мас-медійних навчальних технологій у ДНЗ Німеччини показав позитивний ефект за умови доцільного та педагогічно вивіреного їх застосування. Інноваційність такого методу полягає у розвитку здорової мотивації в дітей до переживань та дій, пов'язаних із статтю та сексуальністю як передумови розуміння ними майбутніх батьківських ролей, розвиток рефлексії з метою правильного реагування на реальні життєві ситуації.

Інтерактивні технології медіа-освіти забезпечують також адекватне сприйняття дошкільнятами «табуйованих» тем, сприяючи розвитку у них моральних почуттів, розширенню пізнавальної, емоційної, моторної та естетичної сфери, побудові доброзичливих взаємовідносин у діадах «діти – діти», «вихователь – дитина», «батьки – діти» тощо [2, с. 36].

Заслугує на увагу також досвід Німеччини щодо побудови статевапросвітницької діяльності та системи підготовки підлітків з обмеженими фізичними чи розумовими можливостями до майбутнього батьківства. Ці питання включені в інклюзивну освіту, яка здійснюється згідно з вимогами постійно діючої конференції міністрів освіти і культури федеральних земель [5, с. 49]. Програми з підготовки до виконання батьківських обов'язків для

цієї категорії підлітків діють протягом цілого циклу шкільної освіти, починаючи з дошкільного закладу. Морально-статева інклюзивна освіта до 5 класу здійснюється в контексті вивчення основ природознавства, з 5 до 8 класу – на уроках біології, у 9–11 класах – на уроках суспільствознавства. Програма з підготовки до майбутнього батьківства для підлітків з особливими потребами є частиною програми «Здоровий спосіб життя» та складається з наступних розділів: «Я сам/я сама», самообслуговування, особиста гігієна, фізіологічні потреби, самосприйняття; «Я та соціальне оточення», діяльність у соціальному та природному середовищі, поведінка в екстремальних ситуаціях.

Серед перспектив розвитку німецькі вчені (З. Цінсер, Г. Толле, Т. Рорманн) відзначають збагачення змісту медіа-освітою шкільної підготовки до батьківства, розробку та апробацію її інтерактивних методів (відео, CD, сайти Інтернету, підручників і робочих зошитів, ігрових вправ та практичних завдань) [8, с. 67]. Крім того, державне телебачення країни розробило низку навчальних програм («Абетка батьківства» (Die ABC-Elternschaft), «Школа батьківства» (Die Elternschaftschule), «Наші діти» (Unsere Kinder), «Супер няня» (Die Super Nanny), «Діти на прокат» (Kinder zum Ausleihen) тощо), які систематично транслює на всіх каналах. Так, наприклад, суть програми «Супер няня» полягає в тому, що дипломований педагог відвідує сім'ю, яка має проблеми з дитиною (наприклад, проблеми з вихованням чи доглядом за нею), причому для кожної передачі відбираються діти різного віку, що робить програму цікавою та актуальною. «Супер няня» допомагає батькам вирішити різні проблеми, надаючи кваліфіковані поради їм та телеглядачам.

Серед методів навчання учнівської молоді до свідомого виконання батьківських обов'язків переважають інтерактивні та розвивальні форми і методи, як от: проблемні лекції, презентація міні-лекцій, творчі завдання, сюжетно-рольові ігри, дискусії, методи «мозкового штурму» й ін. Дамо більш детальну характеристику таким інноваційним методам як метод колажу та метод есе.

Метод колажу як один із інтерактивних методів є інструментом для пошуку учнями шляхів впріщення життєвих стресових ситуацій чи моральних внутрішніх колізій, які можуть бути зроблені в безпечних комфортних умовах в школі в процесі тренінгу. Він розширює творчі можливості учасників тренінгу, розвиває вміння різноманітними засобами виразити свої почуття і думки, дозволяє проявити оригінальність та унікальність особистості учнів, загалом розширює рамки «батьківського» бачення молоддю дитини.

Презентацію колажу здійснює один представник від кожної групи, який розповідає, які ідеї і за допомогою яких художніх засобів були втілені у колажі. Інші члени групи можуть доповнювати та уточнювати сказане. Наприклад, пропонувались наступні питання: «Яким є вплив батьківства на твоє майбутнє життя?», «Що означає для тебе батьківство?», «Що повинні знати майбутні батьки про розвиток дитини, щоб стати гарними батьками?», «Які кроки слід зробити до позитивного батьківства?» тощо.

Формуванню креативності учнів та їх критичному мисленню ефективно сприяє метод есе, який ще не має широкого застосування. Есе – це твір-міркування невеликого обсягу з вільною композицією, в якому кожен може виразити свої особисті, міркування та погляди з конкретного питання чи проблеми [7, с. 78]. Застосування есе на заняттях курсу з підготовки до батьківства сприяє більш чіткому й грамотному формулюванню думок, допомагає позитивному та критичному мисленню, розвиває логіку, допускає вільне володіння мовою термінів і понять, розкриває глибину й шпругу навчального матеріалу, вчить використовувати приклади, цитати, знаходити необхідні аргументи «за» і «проти» з певної проблеми. В німецькій школі виділяють чотирі форми застосування цього методу:

1) есе як самостійне творче домашнє завдання із запропонованою вчителем темою. (Наприклад, «Наскільки Ви готові стати батьком/матір'ю і нести відповідальність за виховання і догляд за дитиною?», «Якої статі дитину Ви б хотіли мати: дівчинку чи хлопчика? Чому?»);

2) есе – 30-хвилинна самостійна робота з узагальнення вивченого матеріалу (наприклад: «Які фактори забезпечують успішний розвиток дитини?», «Яку позицію спілкування Ви оберете у Вашому майбутньому батьківстві?», «Чи можливо конструктивним спілкуванням вирішити конфлікти у дитячо-батьківській взаємодії?»);

3) есе – 10-хвилинний вільний твір для актуалізації опорних знань та вияву інтересу до нового матеріалу (зазвичай подається в середині уроку, наприклад: «Хто, на Вашу думку, повинен бути відповідальним за виховання дітей?», «Хто, у Вашій майбутній сім'ї,

виконуватиме більшість обов'язків, пов'язаних з вихованням та доглядом за дітьми? Ви, Ваш партнер чи порівну?»);

4) есе – 5-хвилинний вільний твір з метою підведення підсумків уроку й фіксування сформульованих на уроці думок і висновків за темою (найчастіше подається для рефлексії заняття учнями із наступним запитанням, на яке не було одержано відповіді, наприклад: «Виберіть декілька навичок, які, на Вашу думку, є найважливішими у батьківстві?», «Як даний курс змінив Ваші погляди чи думки про батьківство?», «Що означає для Вас майбутнє батьківство?»).

Отже, застосування методу есе забезпечує: активізацію потенційних можливостей учнів для їхньої самореалізації і творчого зростання; розвиток творчого мислення, індивідуальних здатностей, наукової інтуїції, глибини мислення, уяви й творчої фантазії, подолання інерції мислення і стереотипів; формування дослідницьких умінь і навичок; становлення творчого підходу до сприйняття знань і творчого їхнього застосування.

Заслугує уваги система багатогранного досвіду ФРН щодо організації співпраці школи з батьками, що сприяє підвищенню батьківської компетентності у питаннях виховання і навчання дитини, гармонізації сімейних та батьківсько-дитячих стосунків. Соціальна мережа включає інформаційно-комунікативні технології співпраці з батьками, а саме: телефонні розмови з учнями, вчителями та батьками; індивідуальні розмови; розмови між вчителями, батьками та учнями про виховні проблеми; обмін інформацією через Інтернет, відеофільми; круглі столи батьків з учителями; зустрічі на шкільних проектах та шкільних святах; допомога батьків у позашкільних заходах. Серед факторів ефективного впровадження курсів з підготовки до майбутнього батьківства вчені виокремлюють: партнерську взаємодію батьків та педагогічного персоналу, співпрацю з медичними клініками та громадськими, молодіжними, релігійними організаціями, благодійними фондами, різноманітними проектами міністерства освіти і культури федеральних земель. [8, с. 267].

У відповідності до цього українським учням можна запропонувати на вибір різноманітні елективні курси і гнучкі навчальні ресурси з метою активізації їх участі та особистісної зацікавленості в нових ситуаціях, які потребують значного напруження сил у вирішенні життєвих проблем. Цінним є впровадження уроків етики, права у освітні програми, модулів та інших варіативних компонентів з курсу батьківства, його модифікації із врахуванням місцевих особливостей населення.

Вивчення німецького досвіду доводить ефективність запровадження в практику вітчизняних закладів освіти елективних навчальних курсів з підготовки до батьківства, в основу якого покладені наукові доробки вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Ефективному впровадженню шкільних програм з батьківства сприяє підвищення кваліфікації вчителів, співпраця батьків зі школами, місцевими (релігійними і етнічними) громадами, обмін досвідом тощо. Створюються цілі серії комп'ютерних навчальних програм, які пропонуються для дистанційного навчання, додаткові можливості для навчання школярів за межами школи в мікрорайоні, розробляються інтерактивні он-лайн навчальні програми.

Вищезазначені особливості цілісної системи прокреативної підготовки молоді у Німеччині заслуговують впровадження в національну школу. Це, зокрема, навчальні програми для ДНЗ («Світ знань для п'ятирічних», «Казка про ніс, живіт та пону»), загальноосвітніх шкіл («Відповідальне батьківство і народження дитини», «ЕФЕКТ – навчання вихованню у сім'ї», «Час на роздуми про дітей» тощо), мас-медійні навчальні технології, інклюзивна освіта, соціальна мережа пропозицій для учнівської молоді, навчальні курси для учнів з соціально незахищених прошарків населення та для дітей мігрантів. Виявлення та впровадження позитивних надбань німецького досвіду на вітчизняний ґрунт сприятиме ефективності підготовки учнівської молоді до батьківства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говорун Т.В., Кравець В.П., Кікінежді О.М., Кісь О.Б. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: навчальний посібник – Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2004. – 142 с.
2. BZgA (Hrsg.): Forum Sexualaufklärung und Familienplanung 4/2003 Sexualerziehung im Kindergarten. Köln: BZgA, 2003.
3. Hilgers A. Richtlinien und Lehrpläne zur Sexualerziehung. – Köln, 2004. – 250 S.